

оточили його в районі Канева. Кілька тижнів тривали переговори між польською та німецькою сторонами, які, однак, не принесли жодних результатів. Врешті-решт 11 травня німецькі війська, що утворили кільце оточення, несподівано атакували польські позиції і після короткого, але запеклого бою, командування 2-го корпусу прийняло важкі умови безумовної капітуляції. Така сама доля очікувала 1-й корпус, від командування якого 20 травня німці зажадали “цілковитого розформування”. Наступного дня генерал Карніцький підписав умову про капітуляцію. Водночас були розброєні залишки 3-го корпусу на Поділлі [14, s. 398].

Отже, польські збройні формування на Україні фактично припинили своє існування. Частина жовнірів та офіцерів – близько 2 тисяч осіб – розпорошилася по Україні. Переважна більшість з них сконцентрувалася у важкодоступних регіонах Волині, де й дочекалася кінця 1918 р., коли після відродження Польської держави їх було включено до складу Війська польського. Власне на Волині зимою 1918–1919 рр. були зафіксовані перші сутички між польськими відділами і загонами відродженої УНР, які з часом переросли в повномасштабну війну між новоповсталими державами за територію і кордони.

1. Lisiewicz I. *Ostatnia szansa (stosunki polsko-ukraińskie 1918–1921)*. – Warszawa, 1998. 2. Гудь Б., Голубко В. *Нелегка дорога до порозуміння. До питання тенези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917 – 1921 рр.* – Львів, 1997. 3. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). Ф. 1787 Колекція документальних матеріалів „Польські легіони”. 4. Grosfeld L. *Polskie reakcyjne formacje wojskowe w Rosji. 1917–1919*. – Warszawa, 1956. 5. Євтимович В. *Військо йде. Уривок зі спогадів про березень 1917 р. в Києві*. – Львів, 1937. 6. Bagiński H. *Wojsko Polskie na Wschodzie. 1914–1920*. – Warszawa. 7. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2-х т. Т. II. – Київ, 1996. 8. Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДІА у м. Львові). Ф. 717 Спілка польських парламентських депутатів „Kolo Polskie”. – Відень. 9. Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе: В 2 т. Т. I*. – К., 1994; 10. *Наша думка*. – 1918, 22 квітня. 11. Lisiewicz I. *Ostatnia szansa (stosunki polsko-ukraińskie 1918–1921)*. – Warszawa, 1998. 12. ЦДАГОУ. Ф. 57; 13. ЦАВОВУ. Ф. 2592. Он. 1. Спр. 384. 14. *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. T. I*. – Warszawa, 1962.

УДК 94(477)“1917/1918”+355.4

В.П. Бойко

Львівський історичний музей

ДАНІ МАТЕРІАЛІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ ГЕНЕРАЛА М. ТАРНАВСЬКОГО ПРО МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ ВОСЕНИ 1919 РОКУ

© Бойко В.П., 2006

На нововідкритих матеріалах висвітлюються дані стосовно матеріально-технічного стану Української Галицької Армії восени 1919 року.

It deals with the problems of weapons of the Ukrainian Galician Army in autumn of 1919.

До збірки відділу історії визвольних змагань України Львівського історичного музею надійшли матеріали процесу генерала-четаря УГА Мирона Тарнавського [1], який відбувся 11–14 листопада 1919 року. Це є протокол стенографії процесу, який було передруковано 22 – 30 вересня 1972 року співробітником інституту імені В. Липинського у Філадельфії, магістром права Тарасом Печерським. Матеріал, з якого було зроблено відпис, мав 31 сторінку друкованого тексту і був копією протоколу судового слухання проти генерала УГА М. Тарнавського.

Стенографічний протокол цієї надзвичайної судової справи, що його уклав Г. Кох, знаходився в актах Начальної Команди. Втрата цього історичного документа, за словами сотника УГА Осипа Левицького, була би великою шкодою для кінцевого висвітлення подій та голготи Галицької Армії на Наддніпрянщині.

У нашому випадку документ обіймає 50 сторінок машинопису, але звертає на себе увагу брак оригінального акта обвинувачення, брак промови прокурора і промови оборонця полковника Альфреда Шаманка. Бракує також і останнього слова обвинувачених, і не можемо знати, чи з такого права вони хотіли скористатися. Тож у первісному відписі бракує тих же частин процесу.

За відсутності досить істотних частин процесу ми маємо тексти виступів свідків – санітарного шефа УГА полковника – доктора Андрія Бурачинського, головного інтенданта сотника, доктора Ілька Цьокана, інтенданта 2-го Галицького корпусу, сотника Володимира Павлусевича, інтенданта 1-го Галицького корпусу, сотника Михайла Гарасевича, поручника-інтенданта Петра Хомича, четаря Івана Гураля та ін. Оскільки у їхніх виступах було наведено фактичні дані про надзвичайно складний санітарно-медичний та амуніційний стан в УГА, що послужило підставою для підписання угоди з Денікіним, – ми торкатимемося тільки питань загального стану армії.

Трагедія Галицької Армії на Великій Україні 1919 – 1920 рр. і, зокрема, епізод з перемир'ям з Добровольчою Армією генерала Денікіна, не можна розглядати як вислід зміни національно-політичних настроїв галицького вояцтва та його проводу. Доктор Ілько Цьокан з цього приводу писав: „З Денікіним ми лучились взагалі без думки про можливість координації наших кличів і ідеалів з його ідеалами, але виключно з практичних мотивів збереження технічної і органічної цілості для дальшої війни з Польщею, бо за ідейну цілість нашої армії ми не боялись” [2].

Судове засідання тривало три дні. Воєнний суд складався з п'яти старшин: сотника судді Ю. Курдяка, голови суду отамана доктора С. Шухевича, сотника Ф. Ляна, прокурора поручника, судді Калимона.

Оборонцями були сотник Шалинський для генерала Тарнавського, отаман Юліан Шепарович для полковника Шаманка. На військових знавців покликано підполковника Генерального Штабу Фідлера та отамана Генштабу Івана Куніша – шефа штабу 1-го Корпусу.

Покликані обороною свідки: санітарний шеф УГА полковник Андрій Бурачинський, генерал Г. Ціріц, головний інтенданта сотник Ілько Цьокан та інші, названі нами раніше старшини дали правдиві свідчення і обвинувачених одногосно було звільнено, а обвинувачення знято. Те, що сила правди перемогла, показано тим, що генерал Тарнавський після захворювання на тиф генерала Микитки 16 грудня 1919 року був знову призначений Комендантом УГА, а полковник Шаманек 16 листопада став комендантом 1-го Корпусу.

Не аналізуючи всього судового процесу, ми зупинимось тільки на характеристиці стану в УГА у вересні – жовтні 1919 року.

За свідченнями полковника – доктора Андрія Бурачинського, санітарний стан в армії від часу її перебування на Наддніпрянщині змінився на гірше. На перше жовтня 1919 року в армії було 2200 хворих та 600 недужих в домі виздоровців. Разом тільки у лічницях було близько 2900 вояків. Окрім того, така ж кількість хворих була при частинах і обозах. Отже, з початком жовтня у Галицькій Армії було близько 6 000 хворих.

В кінці жовтня кількість хворих збільшилась, а якщо взяти таку ж кількість при частинах, то їх загальна кількість становитиме близько 10–11 тисяч, тобто 20–22 % від усієї армії. Станом на 12 листопада, за даними Бурачинського, в армії вже було до 13 тисяч хворих. Санітарно-медична служба була готовою до того, що ця цифра буде постійно зростати – армія знаходилась у пошесній смузі. Тільки на початку листопада було одержано ліки (неосальварзан), але вживання цього лікарського засобу не забезпечувало захисту перед зараженням тифом. Армія пройшла в той час більше 1500 кілометрів і відпірності до недуги практично не мала.

У запасній лічниці ч. 1 тільки за жовтень місяць померло 149 чоловік, а за першу декаду листопада – 69, у польовій лічниці померло у жовтні – 39 хворих, а у листопаді – 16. Армія у такому стані потребувала тільки для асенізації до чотирьох місяців відпочинку. В армії було 29 дипломованих лікарів, санітарних старшин було дуже мало, і вони мали лише короткі за часом медичні студії. Станом на 13 листопада 6 лікарів захворіли на тиф, один з них помер.

Полковник Бурачинський зазначав: „Я є активний старшина-лікар. Під час світової війни були санітарні справи дуже лихі на поодиноких відтинках фронту, але чогось подібного, як тепер, я ще не видів. Тепер ми маємо не „лічниці“, а тільки „склади хворих“, з яких виносяться трупи. Їсти не можна дати, бо немає грошей за що купити” [3].

Трагічний санітарно-медичний стан був безпосередньо пов'язаний з низьким матеріальним забезпеченням, харчуванням та відсутністю потрібної кількості одностроїв. Свідок на процесі, інтендант першого Галицького корпусу сотник Михайло Гарасевич зазначав, що корпус від Начальної Команди нічого не отримував, а був відданий на власні сили. На Корпус була одна пекарня, були часті перешкоди у забезпеченні хлібом. Збіжжя можна було одержувати в дорозі від земельних управ за поквитуванням, але худобу можна було одержувати тільки за гроші. Забезпечення м'ясом було дуже низьким, ставилось питання про зниження м'ясної пайки.

Однострої були одержані тільки одного разу – по переході Збруча в Мінківцях, але це була незначна їх кількість. У Бердичеві було здобуто п'ять вагонів твердої шкіри, яку було розділено між частинами Корпусу. З цього матеріалу було зроблено близько п'яти тисяч пар черевиків для першого Корпусу. Зимового одягу не було. Не кожен вояк мав плащ. Фактично Корпус до зими не був готовим. Щомісячно він потребував 55 тисяч гривень, тим часом було одержано за весь період від переходу через Збруч до листопада місяця всього 80 тисяч гривень. Нестача коштів призвела до того, що при артилерії пушкарі годували коней за власні гроші. У жовтні Корпус потребував 15 тисяч пар білизни, 5 тисяч пар черевиків, 5 тисяч блюз, але не було отримано нічого. Власні майстерні виготовили тільки 300 – 400 гарнітурів. На питання судді Курдіяка: „Чи в однострою, в яким знаходився стрілець під кінець жовтня місяця, був він здатним до бою чи ні?” – була відповідь – „Рішучо ні, також і нові черевики, які встигла виробити фабрика „Яструб“, не мають ніякої вартості.”

Таким же було і забезпечення другого Корпусу. За свідчення інтенданта 2-го Галицького Корпусу, сотника Володимира Павлусевича, 50 % вояків не мали повноцінного одягу, блюз і білизни. Недавно отримані 3 000 ватних штанів були направлені зі шпиталю, бо були ще закривавлені та інфіковані – багато вояків від того захворіло. У вишкільних підрозділах 50 % вояків не мали черевиків, у кожухи була одягнена тільки половина особового складу, шинелі у 3-му Корпусі були тільки для третини стану. Добова пайка хліба становила 700 г, м'яса – 250 г (яка фактично не забезпечувалась). Від середини жовтня не було виплачено коштів, у листопаді Корпус отримав тільки 2 млн. гривень.

Таку саму ситуацію в армії підтвердив поручник-інтендант Петро Хомич: „У Галицькій Армії 75 % фронту є без одностроїв, 50 % – без взуття, 75 % – не має ні плащів, ні білизни. Матеріальних дозовів армія ні від кого не діставала і мусила опиратись тільки на те, що собі здобувала у бою.

Але стан забезпечення військовою амуніцією був таким, що армія була невзможі проводити офензивних дій. Про стан амуніції, зброї та запасів свідчив член амуніційного реферату Начальної Команди УГА четар Іван Гураль. За його словами, Галицька Армія до 25 вересня мала два способи добування амуніції. Перший – закупівля в краю, другий – закупівля за кордоном. Але від 25 вересня уряд заборонив закупівлю амуніції в краю, посилаючись на її високу ціну. Із-за кордону Армія одержала три транспорти з Румунії, а саме 30 серпня – 300 000 крісових набоїв, тобто по 15 набоїв на одного стрільця та 600 гарматних набоїв – 3–4 стріли на гармату. 19 вересня було одержано 600 000 крісових набоїв, по 30 патронів на одного стрільця і 2 600 гарматних стрілів, тобто по 20 набоїв на гармату. 21 жовтня було одержано 480 тисяч кросових патронів, а зважаючи на те, що бойовий склад значно зменшився, на одного стрільця припадало по 70 патронів та 1200 гарматних стрілів, тобто по 10 стрілів на одну гармату.

Транспорти з амуніцією надходили з регулярністю один раз на місяць, а запасів з одного транспорту вистачало на один бойовий день. У той час, коли Армія була у наступі на більшовиків, то амуніційного забезпечення могло вистачати, бо надходила амуніція, здобута у бою. Але дефензивний – оборонний – стан вимагав набагато більше патронів. Від отримання амуніції залежало дуже багато. Фронт потребував все нових набоїв, але вони більше не надходили.

У жовтні 1919 р. Армія одержала 500 крісів, більша частина з яких не була боєздатною. Майстерня для зброї не мала належного знаряддя для ремонту. Зіпсуті гармати потрібно було привозити з фронту. В Армії було 35 гармат, непридатних для застосування, з них 20 – зіпсовані, 15 – без амуніції. Четар Гураль наголошував на тому, що гармати були у користуванні від самого початку війни і потребували заміни. Начальна Команда подавала рапорт про незадовільний стан з озброєння, було ухвалено бюджет, але згідно з ним Армія озброєння на заміну не отримала.

Тож Армія, не маючи належного матеріально-технічного забезпечення і уражена тифом, не була боєздатною у тій мірі, якої вимагали від неї військові обставини, а трималася виключно на патріотизмі.

Заслухавши аргументи усіх свідків, Польовий суд Н.К.Г.А. (К.273/19) звільнив за параграфом 306 ст. 4 від звинувачення всіх обвинувачених: Начального вождя, ген.-четаря Мирона Тарнавського, полковника Альфреда Шаманка й отамана Омеляна Лисняка. Присуд затвердив у Вінниці 26 листопада 1919 року генерал-четар Осип Микитка. Аргументи дій Начального вождя були занадто ясні, щоб можна було у цих умовах інакше діяти [4, с. 87].

1. Відділ історії визвольних змагань Львівського історичного музею (далі – ВІВЗУ ЛІМ). Судовий процес... 2. Від Денікіна до большевиків. – Відень, 1921. – С. 6. 3. ВІВЗУ ЛІМ Судовий процес... – С. 14. 4. Євген Яворівський. Вождь 100 000-ної армії. – Вінніпер, 1958.

УДК 94: 355, 425/477/ 1920-1921

В.М. Тарабан, М.М. Голик

Національний університет “Львівська політехніка”

ДРУГИЙ ЗИМОВИЙ ПОХІД АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

© Тарабан В.М., Голик М.М., 2006

Розглядається організація та проведення Другого Зимового походу частини військ Української Народної Республіки з метою відновлення української державності.

In this article is considered organization and conducting of Second Winter Campaign of Ukrainian People’s Republic’s army, which aim was an rehabilitation of Ukrainian independence.

Восени 1921 р. під керівництвом генерал-хорунжого Ю. Тютюнника був організований рейд в Україну, який увійшов в історію під назвою Другий Зимовий похід, що став останньою відчайдушною і героїчною спробою Армії Української Народної Республіки (УНР) збройним шляхом відновити українську державність. Сьогодні ця подія залишається іще недостатньою мірою дослідженою в українській історіографії. Хоча у цьому плані уже зроблено досить багато. Зокрема, про це свідчать праці: Удовиченка О., Вериги В., Сідака В., Гетьманчука М., Плазової Т. та ін. [1].

Суперечливість оцінок Другого Зимового походу вимагає уважного погляду на ситуацію, в якій опинились Уряд і Армія УНР після переходу в листопаді 1920 року на територію Польщі. С. Петлюра оцінював цю ситуацію „...не як ліквідацію нашої державності, не ліквідацію наших державних зусиль, а як справу однієї з мілітарних спроб боротьби з окупантською владою України” [2. с. 393].

Політичне і військове керівництво УНР вживало всіх заходів, щоб відступ з рідної землі не привів до поширення анархії і розбрату в лавах Армії. 23 листопада 1920 р. С. Петлюра наказом Головного Отамана військ УНР заборонив розпускати будь-які військові відділи, які мали бути зосереджені „на закордонне інтернування в цілях організації і підготовчої праці для повернення на Україну” [3, с. 70].